

УДК 343.341:323.28

ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ХАРАКТЕРНИХ ЗАЛЕЖНОСТЕЙ І ФОРМУВАННЯ МОДЕЛЕЙ КОМПЕНСАЦІЙНОГО ВПЛИВУ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Ткачов Іван Валентинович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
кафедри боротьби з тероризмом
(Національна академія Служби безпеки
України, м. Київ, Україна)

Вареня Наталія Михайлівна,
аспірант кафедри боротьби
з тероризмом (Національна академія
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна)

Компенсаційний вплив як один із кримінально-правових заходів характеризується як основний напрям застосування цих заходів, що не відзначаються ознаками кримінальної відповідальності. Він пов'язаний як із матеріальним, так і з вольовим впливом на особистість і спрямований на відновлення наявного до моменту вчинення неправомірних дій соціального стану.

Перспективи виявлення та розкриття залежностей, а також розроблення моделей компенсаційного впливу як узгодженої системи способів і прийомів, які необхідні й достатні в умовах забезпечення антитерористичної безпеки, є визначальною тенденцією розвитку сучасного кримінального права. Тому метою дослідження є виявлення зв'язків і встановлення залежностей компенсаційного впливу, оскільки значення цього впливу полягає саме у відшкодуванні будь-якої шкоди, яка була заподіяна протиправними діями.

Розглядаючи компенсаційний вплив, слід звернути обов'язкову увагу на залежності, які характеризують його: нормативну визначеність у кримінальному праві; доведеність фактів учинення злочину як суспільно небезпечного діяння; притаманність загальних властивостей об'єктивного й суб'єктивного характеру; специфічність системи цілей застосування компенсаційного впливу; спроможність виконувати різноманітні функції, метою яких є досягнення цілей, які спрямовані на відновлення соціальної справедливості. Саме врахування цих залежностей призведе до ефективного результату цього заходу, який спрямований як на матеріальне відшкодування, так і має вольовий характер.

При цьому компенсаційні заходи кримінально-правового характеру, безперечно, займають провідне місце серед інших кримінально-правових заходів. Підставами для цього є визнання цих заходів як міри відновлення соціальної справедливості, яка характеризується усуненням наслідків, що виникли в результаті вчинення суспільно небезпечних дій і відновлення прав потерпілої сторони.

Акцентовано увагу, що плідна соціальна взаємодія державних інститутів і громадських об'єднань – найкращий пріоритетний шлях протидії тероризму. Створення в Україні ефективної системи антитерористичної безпеки може стати істотним вне-

ском у світову безпеку, при цьому кроки, які здійснюються органами державної влади України й громадськістю, уже сьогодні сприяють формуванню образу демократичної, правової держави, що відповідає національним інтересам українського народу.

Ключові слова: кримінально-правова відповідальність, тероризм, компенсація, відшкодування, протиправні дії, покарання, антитерористична безпека.

INSTALLATION OF CHARACTERISTIC CONSEQUENCES AND FORMING OF COMPENSATIVE INFLUENCE MODELS IN THE TERMS OF COUNTER-TERRORIST SECURITY

Tkachov Ivan Valentynovych,
Candidate of Law Sciences,
Senior Researcher of the counter-terrorism
department (National Academy of Security
Service of Ukraine, Kiev, Ukraine)

Vareniiia Natalia Mykhaylivna,
graduate student of the counter-terrorism
department (National Academy of Security
Service of Ukraine, Kiev, Ukraine)

Compensatory influence as one of the criminal law measures is characterized as the main direction of application of these measures, which do not differ in the signs of criminal liability. It is associated with both material and volitional impact on a person and is aimed at restoring the social status that exists at the time of the commission of unlawful actions.

The prospects for identifying and disclosing dependencies, as well as the development of compensation impact models as a coordinated system of methods and techniques that are necessary and sufficient in terms of ensuring counter-terrorism security, is a decisive trend in the development of modern criminal law. Therefore, the purpose of the study is to identify relationships and establish dependencies of the compensatory impact, since the significance of this influence is precisely to compensate for any harm that was caused by illegal actions.

Considering compensatory influence, it is necessary to pay obligatory attention to the dependences characterizing it: normative definiteness in criminal law; proof of the fact of committing a crime as a socially dangerous act; characteristic of general properties of objective and subjective character; the specificity of the system for the purposes of compensatory impact; the ability to perform various functions, the purpose of which is to achieve goals aimed at restoring social justice. It is precisely the consideration of these dependencies that will lead to an effective result of this event, aimed both at material compensation and is of a volitional nature.

At the same time, compensatory measures of a criminal law nature are undoubtedly taking a leading place among other criminal law measures. The grounds for this is the recognition of these measures as a measure of the restoration of social justice, which is characterized by the elimination of the consequences that have arisen as a result of the commission of socially dangerous actions and the restoration of the rights of the injured party.

The attention is focused on the fact that the fruitful social interaction of state institutions and public associations is the optimal direction for countering terrorism. The creation in Ukraine of an effective counter-terrorism security system can be a significant contribution to world security, with the steps already being taken by the state authorities of Ukraine and the public to help shape the image of a democratic, legal state.

Key words: criminal liability, terrorism, compensation, reimbursement, illegal actions, punishment, social justice, counter-terrorism security.

Кожна особа, проти якої відбулося порушення гідності, має скористатися можливістю отримання компенсації. Але якщо заявник усе ще перебуває у в'язниці, компенсація не має жодного значення для умов утримання під вартою, і ця завдана шкода не є ефективним засобом правового захисту. Саме ж звернення ув'язненого за компенсацією має бути ефективним і давати обґрунтування успіху й отримання відповідної належної компенсації.

Компенсаційний вплив на заявника при цьому не повинен бути надмірним тягарем доказування в розглядах справ про компенсаційне відшкодування. Процедура розгляду відповідних скарг не має бути надмірним тягарем на заявника та має відповідати при цьому принципу справедливості. Саме ці залежності компенсаційного впливу становлять сьогодні проблему для затриманого.

Особливої уваги заслуговує компенсація особам шкоди, завданої терористичним актом. Це сьогодні пов'язано з конфліктом на Сході нашої держави. Держава, окрім компенсаційного впливу, має здійснювати превентивну роботу з особами, які знаходяться на контрольованій терористичними угрупованнями території, що буде дієвими заходами захисту від неправомірних дій осіб, які чинять терористичні акти.

Слід зазначити, що навіть якщо компенсаційний вплив і є дієвим засобом, то він може й не давати обґрунтованих шансів на успіх, оскільки осудити та покарати терористів у сучасних умовах досить складно, адже це – непідконтрольна територія. Якщо ж усе-таки говорити про компенсаційний вплив, то обов'язково потрібно звертати увагу на суму компенсації, яка повинна бути пропорційною сумам у подібних справах, тому що цей засіб стане неефективним за низького рівня компенсації. Отже, розроблення ефективних і дієвих моделей компенсаційного впливу та превентивна робота з населенням у разі проведення антитерористичних заходів є проблемою як законодавчої, так і виконавчої сфери.

На жаль, сьогодні в умовах військового конфлікту на Сході нашої країни рівень злочинних діянь досить зріс. Це пов'язано зі скороченням доходів громадян, надмірним податковим тиском на підприємців, скороченням виробництва, міграцією населення та зuboжінням бідного класу.

Але під час учинення окремих видів злочинів, зокрема під час учинення терористичних дій, наслідки кримінально-правового характеру формалізуються не тільки моральною, матеріальною чи фізичною шкодою особі, але й порушенням законного права, що належить цій особі. Тож при цьому доцільно застосовувати компенсаційний вплив, який повинен орієнтуватися на відновлення саме тих прав, які порушені в результаті вчинення злочинного діяння. Але такий вплив має здійснюватися за відсутності завданих збитків або ознак заподіяної шкоди.

Перспективи виявлення та розкриття залежностей, а також розроблення моделей компенсаційного впливу як узгодженої системи способів і прийомів, які необхідні й достатні в умовах забезпечення інтересів особи та держави, є визначальною тенденцією розвитку сучасного кримінального права. Тому дослідження зв'язків і встановлення залежностей компенсаційного впливу є досить актуальним, оскільки значення цього впливу полягає саме у відшкодуванні будь-якої шкоди, яка була заподіяна протиправними діями, зокрема й у процесі терористичних дій. Завдання держави при цьому – надання відповідного захисту та здійснення превентивної роботи з населенням із метою запобігання відповідним ситуаціям та інформативного захисту інтересів за умови настання відповідних ситуацій.

Розглядаючи модель компенсаційного впливу, обов'язково слід визначити залежність між принципом верховенства права, ефективними формами впливу на поведінку особи, яка вчинила як злочинне, так і об'єктивно неправомірне діяння, і засо-

бами захисту інтересів цих осіб як таких, проти яких може бути вчинене порушення їх інтересів. Так, сьогодні загальноприйнятими правовими прийомами й способами впливу на особу, яка вчинила злочин, є попередження злочинної діяльності, покарання чи виправлення. Але в умовах сьогоднішнього потрібно звернути увагу на дослідження заходів впливу, які мають орієнтацію на підвищення ефективності профілактики превентивної діяльності, перевиховання, здійснення компенсаційного впливу. Тому необхідно комплексно теоретично дослідити залежні співвідношення цих заходів на засадах науковості та методології.

Дослідження кримінально-правових властивостей заходів впливу на особу, що вчинила злочин, здійснене у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, які зробили неабиякий внесок у розвиток кримінального права.

Так, С. Бобровник визначає компенсаційний вплив як функцію протистояння формальному покаранню винного та визначає її спрямованість на поновлення порушених суспільних відносин у разі протиправної поведінки та забезпечення відповідного порушеного інтересу. При цьому здійснюється стягнення збитків з особи, яка вчинила правопорушення, і одночасна компенсація втрат потерпілої сторони, а також поновлення її майнових прав. При цьому застосовується майнова відповідальність як функція впливу примусовим виконанням невиконаних обов'язків [8, с. 512].

Отже, можна стверджувати, що автор отожднює оновлювальні та компенсаційні заходи. У той же час більшість науковців схиляються до думки, що вони виконують різні функції, і по-різному тлумачать їх зміст і розрізняють ці поняття. Так, С. Алексеев твердить, що компенсаційний вплив пов'язаний з майновою відповідальністю, і справляння завданої шкоди з особи, яка вчинила злочин, відновлює майнові права потерпілої сторони та компенсує збитки [1, с. 371]. Але при цьому слід ураховувати, що вона задається охоронною функцією права, будучи напрямом впливу на свідомість і поведінку людей на основі норм юридичної відповідальності. Такий вплив, на думку автора, спрямовується на відновлення нормального попереднього стану правового статусу суб'єктів суспільних відносин [3].

Виходячи з відповідних досліджень праць науковців, можна стверджувати, що кримінальне право як наука досить стрімко розвивається та є фундаментом для створення дієвої обґрунтованої системи кримінально-правових заходів. При цьому вона спрямована на забезпечення достатнього необхідного правового впливу, виходячи з теоретичних положень застосування їх на практиці.

Виходячи з проведених досліджень праць учених, слід зазначити, що функція компенсаційного впливу, особливо під час учинення терористичних дій, у кримінальному праві ще потребує обґрунтування та є перспективою подальших напрацювань у галузі права. Так, досить мало міститься виокремлення ознак і зв'язків моделі компенсаційного впливу як такого, який є достатньою й необхідною реакцією з боку держави, зусилля якої повинні бути спрямовані на гуманне ставлення до особи, яка допустила об'єктивно неправомірну поведінку чи вчинила злочин, і відновлення соціальної справедливості.

Слід зазначити, що така модель має враховувати зацікавленість потерпілої сторони у відновленні порушених прав, усуненні заподіяної шкоди, компенсації завданих збитків. Саме виявлення таких залежностей і розроблення відповідної моделі компенсаційного впливу і є основними завданнями цієї роботи.

Безперечно, у зв'язку з розвитком техніки й технологій, збройним конфліктом на Сході України суспільство сьогодні знаходиться в зоні ризику злочинних діянь. Зменшення доходів громадян, загострення соціальної несправедливості, провокаційні заходи через ситуацію на Донбасі спонукають деяких осіб скоювати злочини, причому

в ході виконання покарань вони також можуть зазнавати порушення їх інтересів і можуть нести збитки морального та матеріального характеру. У такому разі застосовуються реституційно-компенсаційні кримінально-правові заходи, характерною особливістю яких є примусовий індивідуальний характер і ознака застосування в судовому порядку. Ці заходи мають на меті усунення завданої шкоди, відновлення порушених прав, відшкодування завданих збитків [10, с. 246].

Згідно з роботами О. Козаченка й інших дослідників кримінального права, кримінально-правові заходи володіють певними ознаками, які характеризують і визначають сутність компенсаційних заходів, маючи залежності між собою (рис. 1).

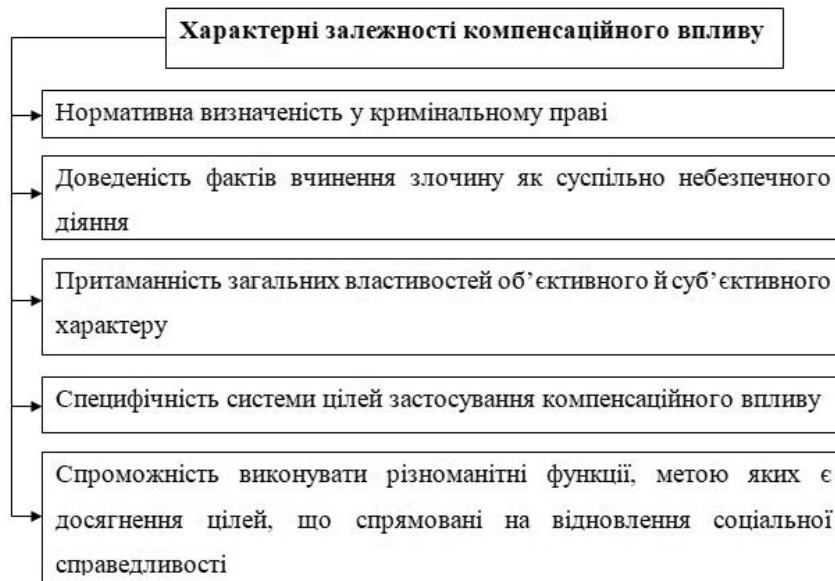

Рис. 1. Характеристика співвідношень компенсаційного впливу [5]

Так, першою залежністю є те, що ці співвідношення нормативно визначені в Кримінальному кодексі України, який спільний для всіх кримінально-правових заходів.

Другою залежністю є підстави застосування доведеності фактів учинення особою злочину як суспільно небезпечного діяння, яке передбачене кримінальним законом. Ці дії особи мають аморальний і протиправний характер, тобто при цьому функція компенсаційного впливу пов'язана з охоронною функцією кримінального права. Ці заходи спрямовані на систему соціальних цінностей, які охороняються законом, і є результатом генезису культури суспільства, підтверджують свою соціальну цінність. При цьому система компенсаційного впливу визначається не тільки характерними особливостями об'єктів захисту, а й сама формується на засадах відповідності ментальним і культурним особливостям розвитку українського суспільства на основі апробованої доцільності.

Третьою особливістю є притаманність компенсаційному впливу загальних властивостей об'єктивного й суб'єктивного характеру, тобто його особливістю є зумовленість рівня національної культури та міра соціальної справедливості, яка реалізується в досягненні цілей застосування кримінально-правових заходів і встановлена кримінальним правом. Так, об'єктивна залежність компенсаційних заходів визначається соціальною обґрунтованістю, їх соціальною доцільністю та необхідністю включення до системи правових заходів впливу на поведінку особи, яка вчинила злочин. Суб'єктивною залежністю є обов'язок особи, до якої застосовується компенсаційний вплив,

виконати всі вимоги закону, які належать до порядку їх застосування, і зазнати впливу відповідних кримінально-правових заходів.

Четвертою характерною залежністю є специфічність системи цілей застосування компенсаційного впливу. Так, для особи, яка вчинила злочин і відбуває відповідне покарання, яке нормативно визначене, не можуть бути застосовані заходи, які призведуть до страждання та порушення її інтересів і гідності в цивілізованому суспільстві. Особливо метою застосовуваних заходів має бути саме виправлення та перевиховання, а також недопущення в майбутньому.

При цьому під час дослідження залежностей компенсаційного впливу можна охарактеризувати два підходи, які протилежні за змістом. Так, за першим із них, компенсаційним впливом є компенсація заподіяної шкоди потерпілій стороні, що, як ми вже зазначали, характеризується цивільними правовідносинами майнового характеру в кримінальному процесі. Це є визнання лише єдиної форми реституції в межах кримінального права.

Другим підходом компенсаційного впливу слід вважати компенсацію заподіяної шкоди шляхом призначення покарання. Доцільно в нашому суспільстві поєднувати ці два підходи шляхом застосування одночасно заходів компенсаційного характеру (при збереженні шансу застосування порядку позову усунення заподіяної шкоди, відновлення порушених прав, компенсації завданого збитку) та інших кримінально-правових заходів примусового характеру.

Так, особи, винні в терористичній діяльності, відповідно ст. 23 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» притягаються до кримінальної відповідальності. При цьому організація, визнана за рішенням суду терористичною та яка є відповідальною за вчинення терористичного акту, підлягає ліквідації, а належне їй майно конфіскується для здійснення компенсації потерпілим особам [2].

П'ятою характерною залежністю компенсаційного впливу є спроможність виконувати різноманітні функції, мета яких полягає в досягненні соціально значущих цілей, які спрямовані на відновлення соціальної справедливості, що була порушена в разі протиправних дій чи злочинних діянь [4, с. 156].

Розглядаючи залежності в компенсаційному впливі, доцільно розглянути його моделі (рис. 2).

Так, за першої з них проявом компенсаційного впливу кримінальної відповідальності є нормативні положення Кримінального Кодексу України; зокрема, п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України визначає добровільне відшкодування завданого збитку чи усунення заподіяної шкоди як обставину, що пом'якшує кримінальне покарання [6].

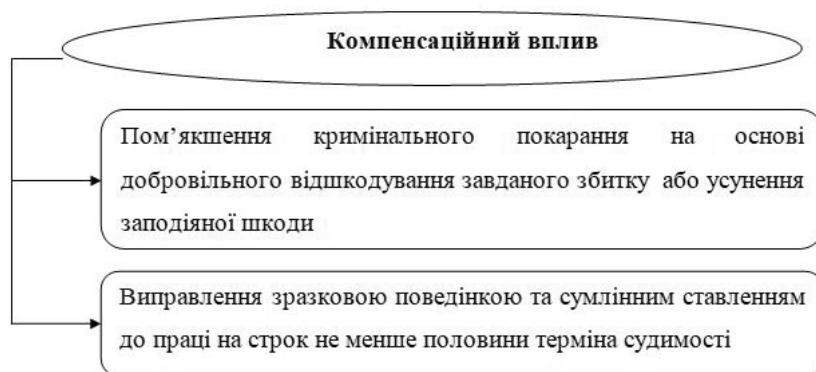

Рис. 2. Моделі компенсаційного впливу в кримінальному праві

У разі встановлення зазначеної пом'якшуючої обставини (ч. 1 ст. 69-1 КК України) і з'явлення із зізнанням, щирим каяттям або активне сприяння розкриттю злочину (п. 1 ч. 1 ст. 66 КК України), за відсутності обставин, що обтяжують покарання, гарантується строк або розмір покарання, що не перевищуватиме дві третіх максимального строку [6].

Цією ж моделлю компенсаційного впливу (ст. ст. 45 і 46 КК України) у зв'язку з дійовим каяттям і примиренням винного з потерпілим визначається відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди як одна з умов звільнення від кримінальної відповідальності [6].

Так, згідно зі ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, провадиться за рахунок коштів Державного бюджету України з подальшим стягненням суми цього відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду [2].

У той же час є й інша модель компенсаційного впливу, яка передбачає виправлення зразковою поведінкою. Так, згідно з КК України (ч. ч. 1 і 2 ст. 91 КК України) зняття судимості не пов'язується з відшкодуванням шкоди чи завданих збитків у разі доведення свого виправлення зразковою поведінкою й сумлінним ставленням до праці особою після відбуття покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі, якщо пройшло не менше половини від строку перебігу судимості, визначеного законом [6].

Так, виходячи з розгляду цих двох моделей компенсаційного впливу, слід вважати першу модель більш дієвою й ефективною, оскільки саме її реалізація на законодавчому рівні має бути пов'язана з компенсацією завданих збитків та усуненням завданої шкоди під час визначення міри покарання та в процесі вирішення питання про характер самого покарання. Таким чином, обов'язковою умовою зняття судимості має бути саме компенсація завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, а не виправлення чи зразкова поведінка в ході виконання покарання.

Саме перша модель позитивно впливатиме на постраждалу особу щодо відновлення її прав та інтересів, а самих ув'язнених осіб спонукатиме до дострокового зняття судимості. Хоча в той же час це може й не забезпечити здійснення компенсаційного впливу в процесі реалізації кримінальної відповідальності, адже застосування чи відмова від застосування відповідальності залежить від задоволення матеріальних вимог потерпілої особи у зв'язку зі вчиненням злочину, а відновлення прав потерпілої особи не є похідним від відповідальності.

Якщо ж розглядати саму природу компенсації завданої шкоди, відшкодування збитків, відновлення порушених прав, то, на думку науковців, згідно із законодавчо-нормативними актами до них належать такі:

- відновлення тих прав, яких особа позбавила потерпілого, як наслідок учинення суспільно небезпечного діяння;
- відновлення пошкодженого чи знищеного майна;
- повернення незаконно вилученого майна чи майна, аналогічного вилученому;
- передача потерпілій особі грошового еквівалента незаконно вилученого, пошкодженого чи знищеного майна [7, с.128].

Ефективність компенсаційного впливу може бути досягнута за таких умов:

- позов про компенсацію має бути розглянутий у розумний строк;
- компенсація повинна бути виплачена своєчасно й не пізніше ніж через шість місяців із дати, на яку рішення про присудження компенсації набрало законної сили;
- процедурні правила, що регулюють позови про компенсацію, повинні відповідати принципу справедливості, що гарантований ст. 6 Конвенції;
- правила, що стосуються судових витрат, не повинні накладати надлишкове навантаження на учасників судового процесу, якщо їх дія виправдана;

– рівень компенсації не повинен бути необґрунтованим порівняно з рішеннями, ухваленими судом у подібних випадках [9].

Отже, виходячи з вищезазначеного, компенсаційний вплив як один із кримінально-правових заходів характеризується як основний напрям застосування цих заходів, що не відзначаються ознаками кримінальної відповідальності. Він пов'язаний як із матеріальним, так і з вольовим впливом на особистість, спрямований на відновлення існуючого до моменту вчинення неправомірних дій соціального стану. При цьому компенсаційні заходи кримінально-правового характеру, безперечно, займають провідне місце серед інших кримінально-правових заходів. Підставами для цього є визнання цих заходів як міри відновлення соціальної справедливості, яка характеризується усуненням наслідків, що виникли в результаті вчинення суспільно небезпечних дій і відновлення прав потерпілої сторони.

Також слід звернути увагу й на те, що суб'єктивна складова частина компенсаційного впливу – це обґрунтоване виконання компенсаційних вимог, покладених на особу, яка вчинила протиправні дії та завдала шкоди. При цьому також не потрібно забувати й про суму компенсації, яка повинна бути пропорційною сумам у подібних справах, тому що цей засіб стане неефективним за низького рівня компенсації. Отже, це є проблемою як законодавчої, так і виконавчої сфери, що обов'язково потребує вирішення в процесі визначення заходів і міри покарання.

Розглядаючи компенсаційний вплив, слід звернути увагу на залежності, які характеризують його. Так, до них відносять нормативну визначеність у кримінальному праві; доведеність фактів учинення злочину як суспільно небезпечного діяння; притаманність загальних властивостей об'єктивного й суб'єктивного характеру; специфічність системи цілей застосування компенсаційного впливу; спроможність виконувати різноманітні функції, метою яких є досягнення цілей, що спрямовані на відновлення соціальної справедливості. Саме врахування цих залежностей призведе до ефективного результату такого заходу, який спрямований як на матеріальне відшкодування, так і має вольовий характер.

Можна сказати, що плідна соціальна взаємодія державних інститутів і громадських об'єднань – найкращий пріоритетний шлях протидії тероризму. Це стосується запобігання йому як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному плані. Створення в Україні ефективної системи антитерористичного захисту може стати істотним внеском у світову безпеку, при цьому кроки, які здійснюються органами державної влади України й громадськістю, уже сьогодні сприяють формуванню образу демократичної, правової держави, що відповідає національним інтересам українського народу.

Список використаних джерел:

1. Алексеев С. Проблемы теории права. Свердловск. Т. 1. 1972. 396 с.
2. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25.
3. Зелена О. Проблеми визначення функцій юридичної відповідальності. Науковий вісник НАВСУ. 2003. № 2. С. 90–95.
4. Козаченко О. Визначення поняття, змісту та критеріїв ефективності функціонування кримінально-правових заходів на засадах культуро-антропологічної концепції. Актуальні проблеми держави і права. К, 2013. № 2-3. С. 154–162.
5. Козаченко О. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
6. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26.

7. Мусиченко О., Козаченко О. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання. Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада: колективна монографія / за заг. ред. О. Івакіна, І. Шамши, Д. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.

8. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. Зайчука, Н. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

9. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? (частина 1). URL: <http://justice.org.ua/diyalnist/podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1>.

10. Ревтов О. Особливості механізму визначення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Четверті харківські кримінально-правові читання: тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 16-17 трав. 2014 р.) / ред. кол.: В. Тацій (голов. ред.) та ін. Х.: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого: Право, 2014. 460 с.